

**КОЛАБОРАЦІОНІЗМ І ВІЙНА:
НАУКОВА РЕФЛЕКСІЯ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

**COLLABORATION AND WAR:
SCIENTIFIC REFLECTION AND COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS**

Радченко Я.М., студентка I курсу магістратури факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кириченко В.О., студентка I курсу магістратури факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті проводиться комплексний аналіз особливостей забезпечення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Охарактеризовано специфіку кримінально-правової сутності проблеми колабораціонізму. Здійснено всебічний розгляд основних недоліків законодавчого закріплення положень статті 111-1 КК України. Виокремлено цілий ряд дискусійних норм та питань, серед яких: невідповідність положень санкцій частин 1–2 ст. 111-1 КК України назві розділу I Особливої частини кодексу; відсутність закріплення на законодавчому рівні категорій «колабораціонізм», «колабораційна діяльність» «держава-агресор»; непослідовність у вказівці на ознаку добровільності в різних частинах норми ст. 111-1 КК України. У роботі досліджується низка не вирішених питань, а також тих, щодо яких немає однаковості в науці та правозастосовній практиці, з приводу правового регулювання колабораційної діяльності. Оцінюються необхідність видозміни та доповнення статті 111-1 КК через її схожість з іншими складами кримінальних правопорушень передбачених кримінальним законодавством України. Робиться акцент на питанні відмінності суб'єкта колабораційної діяльності, а також неоднозначності в об'єктивній стороні даного кримінального правопорушення. Розглянуто саме поняття колабораціонізму, його історичні витoki та класифікацію в залежності від характеру і рівня співпраці. Аналізується чинне законодавство України з питань колабораційної діяльності в історичному вимірі становлення. Вказується, що кримінальне законодавство європейських країн не містить кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, проте виключенням є Литовська Республіка, де в законодавстві наявна стаття 120 КК «Колабораціонізм». Аргументовано необхідність окреслення пропозицій щодо внесення зміни до чинної редакції статті 111-1 КК України в аспекті умисності колабораційного діяння. Надаються практичні рекомендації щодо деталізації особливостей кримінальної відповідальності за колабораціонізм з урахуванням досвіду зарубіжних країн. На основі проведеного дослідження пропонується покращити законодавчу базу у сфері правового регулювання кримінальної відповідальності за вчинення колабораційного діяння в сучасному праві та визначити переваги і недоліки кримінально-правових норм, спрямованих на регулювання досліджуваного питання.

Ключові слова: колабораціонізм, колабораційна діяльність, колабораціоніст, окупація, анексія, співпраця з окупантом, кримінальна відповідальність, окупаційний уряд, державна зрада, держава-агресор.

The article provides a comprehensive analysis of the peculiarities of criminal liability for collaboration activities. The specifics of the criminal law essence of the problem of collaborationism are characterized. A comprehensive consideration of the main shortcomings of the legislative consolidation of the provisions of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine is made. The author identifies a number of controversial norms and issues, including: inconsistency of the sanctions provisions of Parts 1–2 of Article 111-1 of the CC of Ukraine with the title of Section I of the Special Part of the Code; lack of legislative consolidation of the categories "collaborationism", "collaboration activity" and "aggressor State"; inconsistency in indicating the sign of voluntariness in different parts of Article 111-1 of the CC of Ukraine. The article examines a number of unresolved issues, as well as those on which there is no unanimity in science and law enforcement practice, regarding the legal regulation of collaboration activities. The author assesses the need to modify and supplement Article 111-1 of the Criminal Code due to its similarity with other *corpus delicti* of criminal offenses under the criminal legislation of Ukraine. The author emphasizes the issue of distinction of the subject of collaboration activity, as well as ambiguity in the objective side of this criminal offense. The author examines the concept of collaborationism, its historical origins and classification depending on the nature and level of cooperation. The author analyzes the current legislation of Ukraine on collaboration in the historical dimension of its formation. It is pointed out that the criminal legislation of European countries does not contain criminal liability for collaboration, but the exception is the Republic of Lithuania, where Article 120 of the Criminal Code "Collaborationism" is available in the legislation. The author argues that it is necessary to outline the proposals for amending the current version of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine in terms of intentional nature of a collaborative act. The author provides practical recommendations for detailing the peculiarities of criminal liability for collaborationism, taking into account the experience of foreign countries. Based on the study, the author proposes to improve the legislative framework in the area of legal regulation of criminal liability for committing a collaborative act in modern law and to identify the advantages and disadvantages of criminal law provisions aimed at regulating the issue under study.

Key words: collaborationism, collaboration activities, collaborator, occupation, annexation, cooperation with the occupier, criminal liability, occupation government, treason, aggressor state.

Постановка проблеми. Колабораційна діяльність як субстрат воєнного часу є складною та суперечливою категорією. Дуалізм полягає в тому, що з одного боку, йдеться про провину та зраду, а з іншого – про вимушені заходи та умови задія існування мешканців окупованих територій. На сьогодні, внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, питання колабораціонізму в нашій державі стало дуже серйозним і актуальним. Хоча, востаннє, перед сучасними подіями, проблема співпраці з агресором серйозно поставала виключно на тлі подій Другої світової війни. На жаль, доводиться порівнювати минуле і сучасність, адже українська кримінальна юриспруденція поступово повертається до вивчення та обговорення теми колабораціонізму в умовах війни. Об'єктом актуальних досліджень є саме проблемні аспекти регулювання колабораційної діяльності на окупованих рф

територіях України та застосування російською владою різних засобів ведення гібридної війни. Так, існує низка обставин, що призвели до поширення колабораціонізму на тимчасово окупованих територіях, а саме: історичні та ідеологічні фактори (залишки пострадянського суспільства та прихильність до радянського нарративу); внутрішні чинники (особливості суспільно-політичного розвитку повоєнного часу); зовнішні чинники (тривала систематична підготовка до окупації). Проблема колабораційної поведінки та пошуки її найбільш ефективного вирішення стосується представників як законодавчої, так і виконавчої влади. Разом з тим, все ще неможливо знайти найкращу модель правового впливу на категорію громадян України, які співпрацюють з окупантами, при формуванні державної політики. Адже, статус осіб колабораціоністів залишається неповністю розкритим, що створює великі проблеми

для встановлення злочинності їхньої незаконної діяльності та призначення відповідного покарання. З метою уточнення правового регулювання питань колабораціонізму у ВРУ було зареєстровано багато законопроектів, але вони не були оптимізовані до чинного законодавства, передбачали надмірну криміналізацію та надзвичайну суворість санкції, невизначеність та неузгодженість положень, які не могли ефективно регулювати відносини у цій проблемній сфері. Однак, 15.03.2022 року чинний КК України було доповнено ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» на підставі ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 року № 2108-IX. Водночас дана стаття у чинній редакції містить ряд спірних положень, які створюють певні проблеми при кваліфікації суспільно небезпечних діянь за цією нормою та їх розмежуванні з суміжними злочинами та кримінальними проступками. З огляду на вказане, виникає наукова потреба у ґрунтовному дослідженні питання колабораційної діяльності в різних правових аспектах, особливо у сфері кримінального права, оскільки колабораціонізм зазвичай розглядається в контексті кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення кримінальної відповідальності за колабораціонізм порушувалося в дослідженнях багатьох науковців, серед яких: В. Березняк, Л. Брич, Р. Вереш, В. Гацелок, В. Грищук, О. Дудоров, І. Копотун, В. Кузнецов, В. Навроцький, Т. Павленко, Р. Мовчан, Є. Письменський, М. Сийплок, О. Тавлуй, М. Хавронюк, В. Шаблістий, С. Шевченко, О. Юнін. Також, значний внесок у дослідженні основних питань, які стосуються правових аспектів колабораційної діяльності зробили: М. Акімов, О. Головкін, Н. Гунько, О. Ілларіонов, О. Кравчук, В. Кубальський, С. Лихова, А. Політова, М. Рубашенко, І. Сказко, Н. Стефанів. Однак, незважаючи на важливість наявних наукових напрацювань, сучасні кримінально-правові погляди на проблематику колабораціонізму є здебільшого суперечливими, непослідовними, поверхневими та позбавленими необхідної систематизації. Крім того, поза межами наукового аналізу все ще залишилися питання системного дослідження кримінальної відповідальності за колабораціонізм з врахуванням особливостей чинного законодавства.

Мета цієї статті полягає у науковому, порівняльно-правовому аналізі теоретичних і практичних аспектів кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, розгляді сутності поняття «колабораціонізм» крізь призму досвіду історії України та зарубіжних країн, а також дослідженні особливостей цього суспільно небезпечного явища, що наразі існує внаслідок окупаційної діяльності збройних сил держави-агресорки.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Україна перебуває в стані війни вже дев'ять років, і питання співпраці не є новим, але з посиленням повномасштабної агресії РФ проти українського народу дане питання набуло нового змісту та усвідомлення. Відтак, доцільно почати з аналізу першооснов, історичних витоків становлення явища «колабораціонізм». Так, у науковій літературі різних періодів на основі історичного досвіду колабораційної діяльності на окупованих територіях виділяли її види та аналізували різноманітні прояви співпраці з окупаційною владою з точки зору політичної доцільності. Безперечно, все це вплинуло й на зміст категорії «колабораціонізм» як багатокomпонентного наративу в науковому, соціально-правовому, морально-етичному та психоемоційному аспектах. Цікаво, що безпосередньо дефініція колабораціонізму з'явилася набагато пізніше самого явища, яке бере свій початок із часів існування людства та ведення війн. Водночас термін «колабораціонізм» і пов'язані з ним поняття «колабораціоніст» та «колаборант» походять від латин-

ського «collaborare», що в перекладі означає «співпраця». У позитивному сенсі колаборація означає спільну діяльність або співпрацю, а в негативному вимірі це небезпечна співпраця з ворогом [1]. У перекладі з французької колабораціонізм розглядається як добровільна та свідомо співпраця з окупаційними військами та надання окупаційній владі всілякої допомоги. Вважається, що автором даного терміну є маршал Анрі-Філіп Петен, якого Національні збори оголосили главою французької держави в липні 1940 року, коли він висловив своє звернення допомогти нацистській Німеччині. Проте, в трактуванні маршала колабораціонізм не мав негативного змісту, а навпаки встановлював необхідність добровільної співпраці між державою та окупантом. В той час, саме через укладення угоди про співпрацю було офіційно позначено принцип відносин між гітлерівською Німеччиною та Режимом Віші (уряд Петена) [2]. Як наслідок, досвід Франції надав нам сформоване на сьогодні загальне розуміння колабораційної діяльності як співпраці населення окупованих територій чи громадян окупованої країни з ворогом-окупантом [3]. В англійському словотворенні термін «колаборація» (collaboration) часто використовується в загальному, нейтральному сенсі співпраці, а вже еліти використовують термін «колабораціонізм» (collaborationism) задля позначення ідеологічно мотивованої підтримки окупаційної влади.

На жаль, в реаліях сьогодення – в режимі воєнного стану, досліджуваний термін має переважно негативне значення, але всупереч цьому з'являються нові підходи його розуміння, які розкривають змістові ознаки вказаного поняття та розробляють відповідні критерії його аналізу. Так, український науковець Є. Письменний зазначає, що для більш точного розрізнення колабораціонізму варто врахувати, що в певних суспільно-історичних умовах така діяльність мала свою специфіку залежно від уряду окупаційної держави та окупаційної влади країни-агресора. Насамперед, ця особливість зумовлювалася: тактикою окупантів, періодом такої окупації, рівнем економічного і політичного розвитку тієї чи іншої країни до війни (економічні проблеми, політичні кризи, відсутність демократичних основ організації суспільства тощо), ступенем залученості держав, громадських діячів і впливових соціальних груп до співпраці, а також цілями та сприйняттям такої співпраці на різних рівнях суспільства [4, с. 10]. Водночас, саме період Другої світової війни породив негативне значення колабораціонізму, адже він набув суто пейоративного забарвлення. Відтепер це «допомога ворогу», «підтримка окупаційних військ», «дія всупереч корінним національним інтересам», «державна зрада», «національна зрада» або ж «ганці під дудку окупанта» [5]. Пронацистські колабораціоністські уряди такі як: уряд лейдера Мюссерта в Нідерландах, уряд Квіслінга в Норвегії, уряд генерала Недіча в Сербії, уряд Салаші в Угорщині, уряд Тисо в Словаччині, режим голови усташів Павелича в Хорватії – виділяли військову та адміністративну форми колабораціонізму, що передбачав добровільну співпрацю з окупантом на рівні уряду та еліти. Варто наголосити, що під час Другої світової війни на окупованих територіях Східної Європи також була співпраця з нацистами, але на відміну від подібності цього явища в Західній та Північній Європі, вона була дещо іншою. Так, підтримка окупантів у країнах Східної Європи, особливо в Україні та країнах Балтії, мала переважно антиколоніальну спрямованість з сильним акцентом на відновленні існуючого статусу-кво, яке існувало ще до їх входження до складу СРСР. У згаданих вище регіонах помітним був державний колабораціонізм та приватний (індивідуальний), що були кардинально різної правової природи. Зокрема, державний орієнтувався на відновлення нації за допомогою гітлерівської Німеччини, тоді як приватний колабораціонізм характеризувався ідеологічним неприйняттям і негативним ставленням до всієї радянської системи [6].

Тут надважливо наголосити, що люди, які перебували під окупацією, не обов'язково підтримували ідеологічні сили загарбників, в більшості співпраця була необхідною умовою фізичного виживання населення. В умовах сьогодення, будь-яка співпраця, зокрема підприємницька діяльність, на тимчасово окупованій території визнається протиправною, що підтверджується статистикою судових рішень 2023 року з даного питання. Однак, вказана законодавцем надмірна криміналізація повністю відвертає від України тих громадян, які перебувають під окупацією та вимушені вести власну торгову діяльність в умовах, встановлених окупаційними силами, щоб вижити.

Щодо негативізму в тлумаченні колабораціонізму, то один із класичних варіантів цього терміна висловив вчений Я. Грицак, який запропонував трактувати колабораційну діяльність як співпрацю народу завойованої країни проти окупаційного режиму, а колабораціоністів як зрадників батьківщини, які співпрацювали з окупантом [7]. Саме така інтерпретація даного явища застосовувалась після Другої світової війни в різних країнах під час розгляду сотні тисяч справ про співпрацю з окупантами. Держави діяли, виходячи з власних інтересів, але також повинні були відповідати на тиск переможців. Яскравим тому підтвердженням виступає мирна угода між Італією та союзниками, яка передбачала потребу встановлення «всіх необхідних заходів» для затримання й суду над підозрюваними у військових злочинах та громадянами союзників, яких було звинувачено у державній зраді чи співпраці з ворогом. Більше того, межі розгляду судом колабораціонізму не були жодним чином окреслені. Як результат, приблизно 170 000 колабораціоністів було ув'язнено в Європі (Норвегії, Данії, Нідерландах, Бельгії та Франції), 11 000 осіб було засуджено до страти, а 2 500 страчено. Тільки в Норвегії було розглянуто 90 000 справ про державну зраду, що становить близько 4% населення. Цікаво, що у Радянському Союзі було значно більше інцидентів, в яких брали участь його власні громадяни як колабораціоністи, а не німецькі військові злочинці. На заході України було заарештовано більшість «зрадників батьківщини і пособників окупанта», адже радянський уряд хотів відновити вплив на окуповані німцями території. Подібна ситуація була й в більшості азійських країн, де справи проти місцевих колабораціоністів порушувалися набагато швидше й агресивніше, ніж справи проти японських військових злочинців. За два роки після закінчення Другої світової війни в Китаї відбулося понад 25 000 випадків колабораційної співпраці. Певним винятком в даній іпостасі стала Південна Корея, де була здійснена спроба прийняти у 1947 році закон про покарання за «антинаціональну поведінку», однак він не був підтриманий урядом США, який керував на той час Південною Кореєю. Нарешті, більшість висококваліфікованих посадовців, які управляли державою, так чи інакше співпрацювали з японською окупаційною владою. У 1948 році, після закінчення військового режиму США, уряд Південної Кореї прийняв закон про створення спеціального слідчого комітету для розслідування справ людей, які підтримували окупантів. Проте еліта та поліція продовжували перешкоджати діяльності комітету, оскільки ті ж люди, які співпрацювали з окупаційною владою, продовжували залишатися на своїх посадах. У підсумку спеціальний судовий трибунал ухвалив вироки лише 78 із 293 справ. Коли даний трибунал було розпущено в 1949 році, Верховний суд Південної Кореї призупинив виконання страт через політичний тиск. І лише, в 2004 році був прийнятий Закон «Про розслідування антинаціональної діяльності в епоху імперської Японії» [8]. Отже, з огляду на наведене, питання відповідальності за колабораційну діяльність завжди мало політичне забарвлення. На жаль, це призводило і призводить до вибіркового, надмірного швидкості або, навпаки, невинного зволікання здійснення правосуддя.

Протягом всієї історії було дуже важко чітко розмежувати дії людей, спрямовані на виживання в умовах окупації, від співпраці з ворогом. З одного боку, колабораціонізм включає службу окупаційним силам, але, з іншого – також включає економічну співпрацю з ворогом і членство в культурних або соціальних організаціях, які співпрацюють з ворогом. На думку більшості вчених, економічний колабораціонізм передбачає кооперацію у сфері економічної діяльності. Український вчений-дослідник О. Потильчак вказує на причини співпраці місцевого населення з окупантами в економічній сфері та показує, що ці дії були вимушені тиском загальної трудової повинності та умов життя в окупації. Тому, назвати цих людей колаборантами насправді не можна. Натомість, науковець пропонує використовувати цей термін у двох варіантах, а саме: як «примусовий» колабораціонізм та «добровільний» [9]. Подібне розрізнення колабораційної діяльності проводив також вчений-історик Я. Грицак, який виділив такі види колабораціонізму: примусовий, добровільний та ідеологічний. Так, останній передбачає особисту та свідому співпрацю з окупаційними силами на основі переконань та ідеологічних домовленостей. Варто зазначити, що ідеологічна співпраця існувала в усіх окупованих країнах, різниця була тільки в характері її прояву. Історик С. Хоффманн запропонував подібний поділ колабораційної співпраці, розділивши її на добровільну та вимушену, виходячи з таких критеріїв, як характер співпраці з окупантом. На його переконання, добровільна співпраця спрямована на збереження безпеки та економічного життя на окупованій території, зокрема це спільні інтереси як окупанта, так і окупованих. Натомість, вимушене співробітництво не залишило населенню на окупованих територіях вибору та змусило їх співпрацювати, щоб вижити. Також, при дослідженні колабораціонізму не менш важливим є такий критерій, як національна приналежність. Наприклад, під час окупації нацистською Німеччиною на території СРСР відбувалася етнічна колабораційна співпраця (колабораціонізм кримськотатарський, український, білоруський та російський). В своїй праці Т. Бородина вказує, що тип співпраці базувався на мотивах, спільних для окупованих територій, а саме: ворожнеча до національної влади через репресії та розброєння, комерційні інтереси (мала заробітна плата, хабарі тощо), а також стратегія виживання за рахунок співпраці з державою-окупантом.

Звільнення окупованих територій закономірно ставить питання про покарання тих, хто співпрацював з ворогом, та легалізацію норм кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Зрозуміло, що без чіткого визначення «колабораціонізму» важко говорити про справедливе покарання. Найстрашніше те, що зазвичай найбільша кількість справ пов'язаних з колабораційною діяльністю припадає саме на повоєнний період, коли суспільство вимагає суворішого покарання для всіх і кожного. Комплексний аналіз закономірностей розвитку колабораціонізму показує, що досить часто держава використовує ці інциденти співпраці з окупантами з «так званою превентивною метою», щоб залякати суспільство та стримати подальшу співпрацю з агресором. В подальшому фокус зміщується на більш практичні міркування, а саме: переповненість в'язниць і витрати на утримання в'язнів; здатність судової системи витримувати такий тягар та ефективність виконання цього завдання; потреби в робочій силі, соціальне відновлення та перспективи подальшої реінтеграції ув'язнених тощо. Для всезагального розуміння варто згадати, що у Бельгії в 1945 році 50 000 людей чекали суду в в'язницях, призначених для в десять разів меншої кількості в'язнів. Закономірно, що велика кількість нових справ переважує судову систему, змушує країни створювати додаткові інституції (військові та спеціальні суди) та шукати інші рішення. Україна вже відчуває тягар цієї системи, і це при тому що війна все ще триває, створюючи все нові випадки колабораціонізму.

В Україні, в період часу з 24.02.2022 року по листопад 2023 року вже винесено вироків з понад однієї тисячі справ про колабораціонізм [10], з яких лише 1% виправдувальні вироків. А зареєстровано в реєстрі більше 9 тис. проваджень за фактом здійснення колабораційної діяльності. І це при тому, що в цю цифру не входять такі випадки, як державна зрада та пособництво державі-агресору. Водночас українським правоохоронцям і суддям доводиться розглядати понад 100 тис. справ про військові злочини, проте їх розслідування потребують значних ресурсів через високі стандарти та складність доведення вини. В контексті криміналізації колабораційної діяльності доцільно звернути увагу на положення пояснювальної записки до Закону України № 2108-IX від 03.03.2022 р., яка декларує, що колабораціонізм як явище підриває національну безпеку України та створює пряму загрозу національному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим національним інтересам держави, в результаті чого має бути законодавчо встановлена відповідальність за колабораційну діяльність. Крім того, постконфліктне вирішення неможливе без відновлення справедливості та законодавчого обмеження прав тих, хто бере участь у співпраці з державою-окупантом [11]. Беззаперечно, дана теорія є вірною, а тому включення норми про колабораційну діяльність до змісту Кримінального кодексу України є необхідним і правомірним кроком. Водночас чинна редакція статті 111-1 КК України містить ряд суперечливих положень, які потребують ґрунтовного дослідження.

Визначення відповідальності за співпрацю вимагає комплексного та системного підходу, проте через недосконале розуміння нормативного регулювання наслідків війни, а також очевидний брак часу законодавці явно не врахували всіх обставин. Насамперед, мова йде про «концепцію (стратегію) перехідного правосуддя», що покликана встановити баланс між амністією та кримінальним переслідуванням винних. Крім цього, виникає необхідність в конкретизації політичного елемента в аспекті законодавчих нововведень, адже вони апріорі не сприяють мирному розв'язанню проблем війни [12, с. 385]. На жаль, переважна більшість доцільних зауважень Головного науково-експертного управління апарату ВРУ не були враховані законодавцем при прийнятті відповідного закону. Натомість, були допущені численні порушення законодавчої техніки. Так, найбільш очевидною видається неузгодженість розділу I Особливої частини КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність виключно за злочини (нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі), з нормами частин 1, 2 ст. 111-1 КК України, які встановлюють відповідальність за проступки. Крім того, якщо особу визнано винною в кримінальному правопорушенні за колабораційну діяльність, то суд зобов'язаний призначити лише цей вид покарання, що зовсім не відповідає положенням Загальної частини КК України. Адаже, особливість покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю стосується лише осіб, які на момент вчинення цього кримінального правопорушення перебували на вказаній посаді чи здійснювали відповідну суспільно небезпечну діяльність. Відтак, вказівка законодавця саме цього виду покарання як безальтернативного основного в санкціях частин 1, 2 ст. 111-1 створює проблематику його використання до осіб, діяльність чи посада яких не має відношення до вчинення відповідного злочину. Приміром, публічний заклик водія транспортного засобу на підтримку кримінально-правового рішення чи дії країни-агресорки. За таких обставин, було б нераціонально призначати деяким особам, які вчинили вищевказані діяння, покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [13].

Як вже зазначалося вище, ряд проблем зумовлює відсутність закріплення на законодавчому рівні поняття

«колабораціонізму». Вказане підтверджується і нормами чинної редакції ст. 111-1 КК України, яка в частинах 1–3, 5, 7 вказує, що виключно українські громадяни являються суб'єктами даних кримінальних правопорушень, тоді як в частинах 4 та 6 немає відповідних законодавчих вказівок, що об'єктивно ставить питання про те, чи можуть бути в діях громадян інших держав, у тому числі держави-агресора, ознаки колабораційної діяльності чи це виключно прерогатива громадян України. В даному аспекті питання, слухною є думка М. Бондаренка і О. Кравчука, які наголосили, що суб'єктом вчинення кримінального правопорушення за частинами 4, 6 ст. 111-1 Кримінального кодексу України є загальний суб'єкт, тобто це будь-яка особа відповідного віку, незалежно від прив'язки до громадянства України [14]. Однак, при розробці статті 111-1 КК України автори виходили з того, що колабораційна діяльність є кримінальним правопорушенням, яке можуть вчинити лише громадяни України [15]. Якщо перекласти визначення «колабораціонізму», яке міститься в Академічному тлумачному словнику української мови, на реалії сьогодення, то воно буде звучати так: зрадницька співпраця з державою-агресором на тимчасово окупованій території України [16]. Отже, запропоноване визначення колабораціонізму з вказівкою на поняття «зрадницька співпраця» опосередковано вказує на те, що колаборантами можуть бути лише громадяни країни, територія якої окупована державою-агресором. Тільки визначивши на законодавчому рівні категорію «колабораційна діяльність» (приміром в коментарі до статті 111-1 КК України), а також розкриття сенсу категорії «країна-агресор» допоможе мінімізувати наявний дисонанс законодавчого регулювання вказаної діяльності та забезпечить змогу уникнути проблем під час криміналізації відповідних діянь [17, с. 126].

Також, варто згадати за диспозицію ч. 4 ст. 111-1 КК України в аспекті відсутності ознаки добровільності. З аналізу положень чинного законодавства, можна дійти позиції про те, що незважаючи на відсутність відповідного посилання на добровільність, будь-яка дія, вчинена під впливом примусу є недобровільною дією, а тому не може визнаватися кримінально каранною. Відповідно, якщо поведінка, про яку йде мова, зумовлена примусом, тобто через перешкоди, які неможливо подолати в конкретній ситуації, то слід виключити ознаку добровільності в такій поведінці. Зазвичай зазначена ситуація виникає, коли рішення про участь у колабораційній діяльності приймається під впливом фізичного чи психологічного тиску з боку представників країни-окупанта. При цьому, добровільна участь має місце тоді, коли особа перебуває під впливом родичів, знайомих і друзів, які схиляють її до вчинення відповідних дій з погодженням на співпрацю з окупаційною владою країни-агресорки [4]. Водночас не варто забувати, що далеко не вся діяльність, навіть «добровільна», на тимчасово окупованій території є протиправною. Коли умови життя диктують свої правила, то хочеш чи ні, але доводиться «підлаштовуватись і приймати правила гри», іноді це рятує життя, яке є найвищою соціальною цінністю в нашій державі.

На кінець, доцільно провести паралель українського законодавства в сфері колабораційної діяльності із законодавством Литовської Республіки. Адаже, як не дивно, на сьогодні кримінальне законодавство європейських країн прямо не визначає колабораціонізм як підставу відповідного виду відповідальності. Єдиним винятком є Литовська Республіка, законодавством якої встановлено, що кримінальна відповідальність громадян Литви буде наявна за допомогу незаконному уряду в окупації або анексії Литовської Республіки, включаючи придушення незаконного уряду. В ст. 120 «Співпраця» КК Литовської Республіки вказано – опір литовського населення або сприяння окупації чи анексії незаконними державними органами [18, с. 704]. Так, аналізуючи кримінальне законодавство

Литовської Республіки, можна помітити, що колабораційна діяльність розглядається як ще одна форма протиправності в розумінні статті 117 «Зрада» та ст. 118 Кримінального кодексу «Пособництво та підбурювання інших країн у здійсненні діяльності, ворожій Литовській Республіці». За литовським законодавством колабораціонізм виділяється як особливий вид державної зради, але вчинений під час особливого періоду – окупації чи анексії. Тому, литовські парламентарі виділяють колабораційну діяльність як привілейовану форму державної зради або надання будь-якої підтримки держав, ворожим до Литовської Республіки. Тобто, з огляду на наведене, законодавство Литви у своєму Кримінальному кодексі заздалегідь визначає підстави криміналізації колабораціонізму, що значно спрощує питання відповідальності за вчинення цього діяння [19, с. 328–331].

Висновок. Підсумовуючи все вищезазначене, можна констатувати, що з початком повномасштабного збройного вторгнення РФ на територію України стало очевидним, що український законодавець не передбачив належну криміналізацію відповідальності за колабораціонізм в Кримінальному кодексі України, що ускладнює розуміння об'єктивної сторони даного кримінального правопорушення, призводить до розбіжностей законодавчого регулювання, неспівмірності санкцій за вказане діяння. Водночас чинна редакція статті 111-1 КК України містить низку недоліків та суперечливих положень, зокрема: в частинах 1, 2 наявність єдиного виду покарання та віднесення санкцій за ці діяння до кримінальних проступків

всупереч назві розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України; невизначеність національної належності суб'єкту колабораційної діяльності; неузгодженість встановлення ознаки добровільності в різних частинах норми.

Крім того, все ще продовжується наукове осмислення терміна «колабораціонізм» і додаються нові ознаки з урахуванням нових історичних реалій. На сьогоднішній день, на основі наявного досвіду даного виду діяльності сформувано наступні критерії, на основі яких проводиться аналіз колабораційної діяльності та виокремлюються її види, а саме: суб'єктність вказаного явища (індивідуальне та колективне); вид колабораціонізму (примусовий, добровільний, ідеологічний); національна та релігійна приналежність; економічні та соціально-історичні умови окупованих територій тощо.

У воєнний час колабораційний наратив на суспільному рівні втілюється значно пізніше, ніж юридичне оформлення цього виду діяльності. На жаль, навіть сьогодні на державному рівні досі немає консенсусу щодо того, як має бути розроблена та реалізована національна політика кримінального правосуддя за колабораціонізм. Однак, можна сказати впевнено, що після завершення війни питання колабораціонізму поставити б перед наукою, урядом і суспільством нові виклики. Тому, наукові дослідження колабораційної діяльності потребують перегляду та нового ґрунтовного осмислення. В свою чергу, національна влада повинна забезпечити прозорість, відкритість та справедливість системи покарання за таке суспільне явище як «колабораціонізм».

ЛІТЕРАТУРА

- Gordon, Bertram M. The Morphology of the Collaborator: The French Case. *Journal of European Studies*. 1993. № 23, № 1. P. 1.
- Hoffmann, Stanley. Collaborationism in France during World War II. *The Journal of Modern History*. 1968. Vol. 40, № 3. Pp. 375–395.
- Енциклопедія історії України: Том 4 / редкол.: Смолій В.А. (голова) та ін. Київ. *Наук. Думка*. 2007. С. 440.
- Письменський Є.О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис. Севе́ро-донецьк: ЛугДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2020. С. 121.
- Семененко В.І., Петровський В.В. Особливості колаборації в Україні та західній Європі в роки Другої світової війни у компаративному аспекті (англо- та німецькомовна історіографія). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. 2019. Вип. 28. С. 43.
- Дзьобак В. Порівняльна характеристика колаборації населення Росії й України в роки радянсько-німецької війни. *Сторінки воєної історії України*. 2008. № 11. С. 253–254.
- Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ. 1996. С. 360.
- Синюк О. Як карали за колабораціонізм різні держави та чому цей термін досі неоднозначний навіть в Україні. URL: https://lb.ua/blog/onysia_syniuk/571430_yak_karali_kolaboratsionizm_rizni.html (дата звернення 27.11.2023).
- Потильчак О. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941–1944): причини і прояви К.: УДПУ ім. М.П. Драгоманова, 1997. С. 29.
- Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 27.11.2023).
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12> (дата звернення 27.11.2023).
- Кузнецов В. В., Сийпюк М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. № 70. С. 381–388.
- Висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1243503> (дата звернення 27.11.2023).
- Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 КК. 2022. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/46990/1/Kravchuk_Bondarenko_Art_111-1_CCU.pdf (дата звернення 27.11.2023).
- Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/559222> (дата звернення 27.11.2023).
- Колабораціонізм. *Словник української мови*. URL: <http://sum.in.ua/s/kolaboracionizm> (дата звернення 27.11.2023).
- Tertyshnik V., Fomenko A. Legal assistance and protection in criminal proceedings: international standards and integrative doctrine. *Philosophy, Economics and Law Review*. Volume 1, № 2, 2021. P. 123–133.
- Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 704.
- Рубашенко М. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм за чинним КК України. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12–13 жовт. 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 328–331.